

Философия

УДК 2-67:316.7:008(476)

Рэлігійны аспект цывілізацыйнай самаідэнтыфікацыі ў сучаснай Беларусі

В.А. АДЗІНОЧАНКА

У артыкуле разглядаецца праблема цывілізацыйнай ідэнтыфікацыі ў сучаснай Беларусі. Яе актуальнасць абумоўлена тым, што цяпер краіна знаходзіцца на пераломным этапе свайго гістарычнага развіцця і неабходна вызначыць шляхі руху ў будучыню. Гэта звязана з выбарам пэўнай сістэмы каштоўнасцяў, што азначае цывілізацыйную ідэнтыфікацыю. У сучасным свеце выдзяляюць некалькі цывілізацый, што стварае саму магчымасць выбару. Беларусь часта апісваюць праз яе знаходжанне паміж Расіяй і Еўропай. Мы лічым, што ва ўмовах сучаснага свету неабходны іншыя падыходы да цывілізацыйнай самаідэнтыфікацыі.

Ключавыя словы: рэлігія, ідэнтыфікацыя, цывілізацыя, трансфармацыя, сучаснасць, прамежкавае становішча, глабалізацыя, поліканфесійнасць.

The article deals with the problem of civilizational identification in modern Belarus. Its relevance is due to the fact that the country is currently at a turning point in its historical development, and it is necessary to determine the way to move into the future. This is due to the choice of a certain system of values, which means civilizational identification. In the modern world, several civilizations are distinguished, which creates the very possibility of choice. Belarus is often described as being between Russia and Europe. We believe that in the conditions of the modern world, different approaches to civilizational identification are necessary.

Keywords: religion, identification, civilization, transformation, modernity, intermediate position, globalization, polyconfessionalism.

Мы прывядзем два фрагменты, у якіх гаворыцца аб рэлігійным аспекце цывілізацыйнай самаідэнтыфікацыі Беларусі. Яны з'яўляюцца класічнымі ў двух сэнсах: па-першае, належаць выдатным дзеячам нашай культуры, па-другое, змяшчаюць палажэнні, якія ў далейшым стануць адпраўнымі пры абмеркаванні беларускай самаідэнтыфікацыі.

Першы ўзяты з працы М. Багдановіча з характэрнай назвай «Хто мы такія?» (1915). Багдановіч пісаў: «Хто вы такія? Што вы за народ? Так пытаюцца ў нас, простых людзей. Але мы і самі не ведаем. Вакол усе кажуць: я – паляк, я – літвін, я – жyd. А мы нават імя свайго народа забыліся. Вось і адмаўляем: я – праваслаўны, я – каталік. Але ж гэта названне нашай веры, а не нашага народа... Мы – трэці народ рускага караню, завёмся беларусамі, і старонка наша завецца Беларусь. Ёсць паміж нас праваслаўныя, ёсць і каталікі, але народ з нас адзін, бо ўва ўсіх адна гаворка, адны звычаі, адны песні, адна вопратка, адзін лад жыцця» [1, с. 126].

Другі фрагмент, у якім акцэнт зроблены на адмоўным уплыве ідэнтыфікацыі па прыкмеце рэлігійнай прыналежнасці на фармаванне беларусаў як нацыі, узяты з працы Я. Купалы «Вера і нацыянальнасць» (1914). У ім гаворыцца: «Апрача палітычнай і эканамічнай залежнасці, была і другая прычына, асляпіўшая светапогляд беларуса, – гэта рэлігійная нязгода двух хрысціянскіх абрадаў у нашым краі: каталіцтва і праваслаўя... Гэта змаганне дзвюх вер не толькі дзеліць беларусаў на дзве часці па рэлігіі, але, самае важнае, забівае ў іх свядомасць і пачуццё начыянальнай еднасці. Беларусу-католіку ўгаворваюць, што раз ён католік, то ён – паляк і не павінны братацца з тым, хто іншай веры; беларусу праваслаўнаму кажуць, што раз ён праваслаўны, то ён – расіец і католіка-беларуса павінен сцерагчыся, бо ён – паляк» [2, с. 212–213].

Пачатак ХХ ст., калі былі напісаны гэтыя працы, з'яўляецца адным з пераломных перыядаў у гісторыі нашага народа. У гэты час была дакладна сфарміравана праблема далейшага палітычнага развіцця, якую ўдалося паспяхова вырашыць. Была створана БССР са сваімі межамі, кіраўніцтвам, Акадэміяй навук, тэатрамі, музеямі і г. д.

Сучасная Беларусь утварылася ў выніку разрыву з савецкім перыядам. Ён застаўся ў мінулым, але аказвае ўплыў на наш цяперашні стан. Таму неабходна яго асэнсаванне. У гэты час быў зроблены вялізны крок у эканамічным і тэхнічным развіцці. Таксама беларускае грамадства засвоіла шэраг ідэй, на якія арыентуецца і зараз, прагрэсу, гуманізму, дэмакратыі, творчасці, роўнасці, высокай ацэнкі працы і г. д. Але, самае галоўнае, у Канстытуцыі БССР было замацавана права на свабодны выхад з ССРС, што паслужыла падставой для прыняцця 27 чэрвеня 1990 г. Вярхоўным Саветам Дэкларацыі аб дзяржаўным суверэнітэце.

Безумоўна, неабходна ўлічваць своеасаблівасць савецкага цывілізацыйнага праекта, часткай якога была БССР. Жорсткімі сродкамі ажыццяўляўся працэс паскоранай мадэрнізацыі, які ўключаў у сябе індустрыялізацыю, калектывізацыю і культурную рэвалюцыю. Таксама БССР не была самастойнай дзяржавай, яе межы ўстанаўліваліся ў Маскве, адтуль жа прызначалася кіраўніцтва.

У галіне рэлігіі праводзілася паслядоўная атэістычная палітыка, якая абгрунтоўвалася аргументамі як палітычнага, так і цывілізацыйнага характару. Рэлігія разглядалася як элемент ідэалагічнага панавання эксплуатацыйных класаў, але таксама і як забабоны. У Савецкім Саюзе лічылася, што царкву наведваюць пераважна пажылыя малапісьменныя жанчыны. Такім чынам, рэлігійнасць тлумачылася як адзін з паказчыкаў нецывілізаванасці.

Распад Савецкага Саюза азначаў не толькі палітычны, але і цывілізацыйны пералом. Па-першае, Беларусь пачала развівацца як самастойная дзяржава. Па-другое, паступова яна стала ўключацца ў працэсы, якія адбываюцца ў сучасным свеце.

Для Беларусі змянілася сама сацыяльная рэчаіснасць. Варта ўлічваць, што апошняя ствараецца чалавекам. Яна ўтрымлівае ў сабе ўспрыманне і ўстаноўкі розных відаў і ўзроўняў, але таксама мае аб'ектыўны характар праз наяўныя інстытуты, групы і структуры паводзінаў.

Савецкі Саюз быў ідэалагізаваным грамадствам. Структура сацыяльнай рэчаіснасці задавалася падлажэннямі, сфармаванымі ў марксізме. Працэсы, якія адбываліся ў свеце, ўспрымаліся праз фармацыйную парадыгму. Менавіта яна вызначала характар сацыяльнай прасторы і часу. БССР была часткай магутнай сацыялістычнай дзяржавы, якая займала шостую частку сушы і паспяхова рухалася да пабудовы камуністычнага грамадства.

З набыццём незалежнасці актуальным зрабілася пытанне, што такое нацыя, і як яна звязана з фарміраваннем сувярэннай дзяржавы. Мы прывядзем у сувязі з гэтым нядаўняе выказванне кіраўніка Адміністрацыі Прэзідэнта І.П. Сяргеевіч: «па-сапраўднаму незалежнай дзяржава можа быць толькі пры моцнай нацыі» [3]. Яно паказальна тым, што ў якасці адной з мэтай дзяржаўнага будаўніцтва названа фарміраванне моцнай беларускай нацыі. Напэўна, зараз неабходна абмеркаваць шляхі дасягнення гэтай мэты.

У сучасных умовах адной з актуальных робіцца праблема цывілізацыйнай прыналежнасці Беларусі. Гэта перш за ўсё прадугледжвае выбар пэўнай сістэмы каштоўнасцяў. Калі выходзіць з апошняй, то Беларусь (як, дарэчы, і Расія) прыналежыць да еўрапейскай цывілізацыі.

Але таксама неабходны ўлік часовага аспекту паняцця «цывілізацыя». Першапачаткова яно ўказвала на дасягнуты ўзровень развіцця. Цывілізацыя прадугледжвае далучэнне да ўжо наяўных схем дзейнасці і прытрымліванне іх. Як прыклад можна прывесці вядомую схему амерыканскага этнографа Л. Моргана (1818–1881) «дзікасць, варварства, цывілізацыя» [4, с. 5]. Такім чынам, цывілізацыя з'яўляецца пэўным арыенцірам ў развіцці.

У сувязі з гэтым трэба ўлічваць два асноўныя падыходы да разумення прасторавага аспекту цывілізацыі. Першы зыходзіць з таго, што існуе толькі адна агульначалавечая цывілізацыя, і пры гэтым большасцю даследчыкаў няўна мяркуюць, што створана яна ў Еўропе. З гэтым звязана трактоўка мадэрнізацыі (ад фр. *moderne* – *сучасны*), якая апісваецца як запазычанні еўрапейскіх дасягненняў іншымі культурамі. Пры такім падыходзе цывілізацыйная ідэнтыфікацыя сучаснай Беларусі прадвызначана. Каб адказваць на выклікі часу, неабходна арыентавацца на еўрапейскія каштоўнасці і схемы паводзін.

Другі падыход зыходзіць з наяўнасці некалькіх цывілізацый, кожная з якіх падпарадкоўваецца сваім спецыфічным законам функцыянавання. Нараўне з еўрапейскай называюць кітайскую, індыйскую, ісламскую і іншыя цывілізацыі. Калі зыходзіць з гэтага, тады ідэнтыфікацыя сучаснай Беларусі набывае праблемны характар. Узнікае магчымасць выбару.

Пры гэтым варта ўлічваць, што паколькі ў плане тэхнічных дасягненняў у еўрапейцаў у апошнія некалькі стагоддзяў была відавочная перавага, паступова сфармавалася арыентацыя на Еўропу як цывілізацыйны стандарт.

Зараз лічыцца, што ўмовай мадэрнізацыі з'яўляецца спалучэнне еўрапейскіх прынцыпаў развіцця з традыцыйнымі нормамаі, многія з якіх маюць рэлігійнае паходжанне.

У гэтым плане прыкладам з'яўляецца Кітай. Гэтая краіна за некалькі апошніх дзесяцігоддзяў зрабіла эканамічны рывок. Яго паспяховасць звязваецца самімі кітайцамі з апорай на каштоўнасці, выпрацаваныя ў межах канфуцыянства, такія як «спачуванне, справядлівае размеркаванне, свядомасць свайго абавязку, звычай і традыцыя, жаданне прыносіць карысць грамадству і арыентацы на інтарэсы калектыву» [5, с. 17].

Неабходнасць уліку ролі рэлігійных каштоўнасцей у развіцці грамадства набыла відавочны характар з прычыны ўзмацнення ў сучасным свеце працэсу дэсекулярызацыі. У Беларусі яго найбольш наглядным паказчыкам з'яўляецца няўхільны рост колькасці зарэгістраваных рэлігійных абшчын. За перыяд з 1988 па 2021 гг. гэты лік узрос больш чым у чатыры разы, з 765 да 3395. Зарэгістравана 25 рэлігійных напрамкаў. Самымі шматлікімі з'яўляюцца хрысціяне, іх суполкі складаюць 97,2 % ад агульнай колькасці [6]. Адзначым, што поліканфесійнасць маецца шмат у якіх краінах. Нашай асаблівасцю з'яўляецца тое, што няма канфесіі, якая магла б прэтэндаваць на ролю духоўнай асновы грамадства, як гэта назіраецца ў нашых суседзяў з усходу і захаду. У Расіі такім напрамкам лічыцца праваслаўе, у Польшчы – каталіцтва.

З гэтым звязана спроба асэнсаваць цывілізацыйную ідэнтыфікацыю Беларусі праз яе прамежкавае становішча. У рэчывы дадзенага падыходу напісаны шэраг работ як навуковага, так і публіцыстычнага характару. У якасці прыкладу прывядзем зборнік з характэрнай назвай «Беларусь: ні Еўропа, ні Расія. Меркаванні беларускіх эліт» (2006), які складаўся з інтэрв'ю з вядомымі беларусамі: вучонымі, палітыкамі, бізнесменамі, дзеячамі культуры. Асноўнае пытанне, на якое складальнікі хацелі атрымаць адказ: хто такія беларусы? Лічылася, што гэта неабходна для выпрацоўкі далейшага шляху развіцця краіны. Па сутнасці размова ішла аб фармуляванні нацыянальнай ідэнтычнасці і вырашэнні пытанняў цывілізацыйнага выбару.

У атрыманых адказах пераважнай была негатыўная ідэнтыфікацыя, якая адлюстравана і ў назве зборніка: «ні Еўропа, ні Расія». Рэспандэнты казалі не пра характэрныя рысы беларусаў, а пра іх адрозненне ад суседзяў. Была зроблена наступная выснова: «Меркаванні рэспандэнтаў хутчэй пацвярджаюць, што станаўленне беларускай самасвядомасці толькі здзяйсняецца... Пры гэтым хутчэй ідзе працэс усведамлення адрознення ад іншых, чым вызначэння таго, што аб'ядноўвае беларусаў унутры саміх сябе, свайго свету, свайго соцыума» [7, с. 13].

Гэтая праблема сапраўды вельмі вострая, і зараз яна ўсведамляецца ў беларускім грамадстве. Тым не менш, яе наяўнасць сведчыць, па нашым меркаванні, не аб дэзарыентацыі, але, хутчэй, аб неабходнасці самавызначэння.

Мы лічым, што канцэпцыя прамежкавага становішча Беларусі выяўляе сапраўдныя рысы наяўнай сітуацыі, але мае абмежаванае ўжыванне. Можна назваць два яе асноўныя недахопы. Па-першае, у ёй ідэнтыфікацыя Беларусі вызначаецца звонку: Расія ці Еўропа. Па-другое, не ўлічваецца ўплыў на цывілізацыйную ідэнтыфікацыю працэсу глабалізацыі.

Вынікам разгортвання апошняй з'явілася змена прасторы ў сучасных умовах. Яна больш не залежыць ад геаграфіі. На сітуацыі ў сучаснай Беларусі ўплываюць не столькі яе блізкія суседзі, колькі працэсы глабальнага характару, перш за ўсё тое, што за кароткі час адбыўся пераход ад біпалярнага да аднапалярнага і, далей, сучаснага шматпалярнага свету.

Сучасны стан звычайна апісваецца з дапамогай выяўлення «цэнтраў сілы», якія маюць эканамічны, палітычны, ваенны характар, і вызначаюць «перыферыю», да якой адносяцца больш «слабыя» краіны. На наш погляд, гэтая схема падыходзіць для аналізу найперш палітычнай сітуацыі, адным з элементаў якой з'яўляецца супрацьборства паміж краінамі. У цывілізацыйным плане існуе больш складаная сітуацыя. Варта зыходзіць з наяўнасці неаднароднага свету і шмармернай рэчаіснасці, якая вызначаецца складаным перапляценнем узаемадзеянняў.

Таксама трэба ўлічваць гісторыю фармавання еўрапейскай цывілізацыі. Мы можам непасрэдна суаднесці з ёй падзеі ў нашай гісторыі: хрышчэнне Русі, праца першых асветнікаў, будаўніцтва храмаў, кнігадрукаванне, Рэфармацыя, дзейнасць манаскіх ардэнаў, Асветніцтва, нацыянальныя рухі, секулярызацыя, устанаўленне сацыялізму і г. д.

Зараз мы знаходзімся на пераломным этапе гісторыі. Варта адзначыць, што важную ролю ў цывілізацыйнай самарыдэнтыфікацыі мае вызначэнне шляхоў далейшага развіцця, але яно павінна ажыццяўляцца на падставе таго што ўжо створана.

Ва ўмовах сучаснай Беларусі адбываецца актуалізацыя нашай гістарычнай традыцыі і разгляд яе ў цэласнасці этапаў развіцця: Полацкага і Тураўскага княства, Вялікага Княства Літоўскага, Рэчы Паспалітай, Расійскай імперыі, Беларускай Народнай Рэспублікі, Беларускай Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі, незалежнай Рэспублікі Беларусь. На кожным з іх нашая цывілізацыйная прыналежнасць мела сваю якасную спецыфіку.

Мы лічым, што апісанне сучаснага становішча Беларусі праз супрацьстаянне праваслаўя і каталіцтва, як гэта рабілася на пачатку ХХ ст., не адпавядае наяўнай сітуацыі. Неабходна казаць не пра знаходжанне паміж Расеяй і Польшчай (Еўрасаюзам), але пра месца ў свеце. Сапраўды, у грамадзкай свядомасці да гэтага часу захоўваецца ўстаноўка, паводле якой праваслаўе ўспрымаецца як «руская вера», а каталіцтва – як «польская». Аднак у апошні час ад яе адмаўляюцца, у тым ліку і самі рэлігійныя арганізацыі.

Лягчэй гэта зрабіць католікам, бо каталіцтва, як на гэта ўказвае ўжо ягоная назва (ад греч. *katholikos* – *усеагульны*), адрасавана ўсім людзям. Зараз большая частка католікаў жыве ў Лацінскай Амерыцы. Адтуль жа паходзіць і цяперашні Рымскі папа Франціск.

Што да праваслаўных, то для іх праблема заключаецца ў тым, што Беларуская праваслаўная царква не з'яўляецца самастойнай, гэта частка Рускай праваслаўнай царквы. Але, на наш погляд, дадзеная акалічнасць не мае вырашальнай ролі. Механізм, які робіць Беларускаю праваслаўную царкву часткай нашага грамадства, з'яўляецца ўдзел у вырашэнні наяўных праблем.

Пры разглядзе рэлігійнага аспекту цывілізацыйнай ідэнтыфікацыі ў сучаснай Беларусі трэба ўлічваць, што краіна знаходзіцца ў стане трансфармацыі. За гады атэістычных рэпрэсій большасцю насельніцтва было страчана разуменне таго, што такое рэлігія. Яна функцыянавала на паўсядзённым узроўні і зводзілася да абрадаў і святаў. Таму сацыялагічныя даследаванні, праведзеныя ў сучаснай Беларусі, паказваюць, па-першае, высокі ўзровень рэлігійнай самаідэнтыфікацыі, па-другое, тое, што яна мае дэкларатыўны характар і слаба звязана з рэальнымі паводзінамі рэспандэнтаў. Магчыма, у далейшым, па меры развіцця рэлігійнага жыцця, сітуацыя зменіцца, і заявы будуць адпавядаць паводзінам. Але таксама трэба ўлічваць, што ў сучасных умовах праблематычна разглядаць рэлігію як адзіны духоўны кампанент еўрапейскай цывілізацыі.

Несумненна, што многія схемы светаўспрымання і паводзін, якімі мы карыстаемся, маюць хрысціянскія карані. Найперш гэта тычыцца маральных нормаў. Дадзены факт павінен быць абмеркаваны ў плане ўплыву на гісторыю.

Але еўрапейскую цывілізацыю вызначаюць таксама развіццё навукі, свабодны рынак, дэмакратыя, устаноўка на творчасць, увага да правоў чалавека, свабода меркаванняў і г. д.

У той жа час рэлігія працягвае аказваць моцны ўплыў на сістэму каштоўнасцяў і схемы паводзін. Таму нам трэба ўлічваць, што ў поліканфесійнай Беларусі фарміруюцца розныя цывілізацыйныя ўстаноўкі, у тым ліку і на рэлігійнай глебе. Гэта спараджае праблему адзінства ў краіне. Яе вырашэнне з звязана з далейшым развіццём Беларусі як незалежнай дзяржавы, ростам колькасці рэлігійных арганізацый і ўзмацненнем міжканфесійнага дыялогу.

Літаратура

1. Багдановіч, М. Хто мы такія? / М. Багдановіч // Поўны збор твораў ; рэд. У. М. Конан. – Мінск : Навука і тэхніка, 1995. – Т. III. – С. 126–127.
2. Купала, Я. Вера і нацыянальнасць / Я. Купала // Збор твораў : у 7 т. – Мінск : Навука і тэхніка, 1976. – Т. 7. – С. 212–213.
3. Сохранить лучшее и заложить основу развития. Сергеенко о главных принципах работы над Конституцией [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://www.belta.by/society/view/sohranit-luchshee-i-zalozhit-osnovu-razvitiya-sergeenko-o-glavnyh-printsipah-raboty-nad-konstitutsiej-471474-2021/>. – Дата доступа : 22.11.2021.
4. Морган Л. Г. Древнее общество, или Исследование линий человеческого прогресса от дикости через варварство к цивилизации / Л. Г. Морган. – Л. : Изд-во Института народов Севера ЦИК СССР, 1935. – 350 с.

5. Ту, В. Подъем «конфуцианской» Восточной Азии: истоки и исторический смысл / В. Ту // Полис. Политические исследования. – 2012. – № 1. – С. 7–25.
6. Религиозные общины в Республике Беларусь (на 1 января 2021 г.) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://belarus21.by/articles/kolichestvo-religioznyh-obshhin-v-respublike-belarus-na-1-yanvara-2019-g>. – Дата доступа : 22.11.2021.
7. Беларусь: ни Европа, ни Россия: мнения белорусских элит / под ред. В. Булгакова. – Варшава : Архе, 2006. – 268 с.

Гомельский государственный
университет имени Франциска Скорины

Поступила в редакцию 25.11.2021

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ